

УДК 378.147:371.261:159.9

ОЦІНКА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ РАКУРС

Софія Грабовська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

З психологічного погляду проаналізовано проблеми оцінювання і мотиваційні аспекти впливу оцінки на процес навчання у вищій школі. Розглянуто вплив оцінки і оцінювання на діяльність як студентів, так і викладачів; акцентовано що цей вплив не є однозначним; наведено деякі практичні рекомендації, як запобігти негативній дії процесу оцінювання та зробити цей процес психологічно безпечним та ефективним.

Ключові слова: студент, викладач, оцінка, оцінювання, мотивація.

Постановка проблеми. Скільки існує школа (як середня, так і вища), стільки існує проблема оцінювання знань тих, хто навчається. Функції оцінки в навчальному процесі багатоманітні: від фіксації рівня знань, стимулу активізації до впливу на рівень самооцінки як студента, так і викладача. Певні особливості має оцінка і процес оцінювання знань студентів у вищих навчальних закладах. Якщо методика навчального процесу, зокрема, методика оцінювання у середній школі, розвинута і будується на певних загальних стандартах, то у вищій школі в переважній більшості як критерії оцінки, так і методи оцінювання визначаються в кращому випадку на рівні кафедри або й кожним окремим викладачем. Тому виникає багато психологічних проблем як для викладача, так і для студента, пов'язаних з процесом оцінювання.

Метою статті є спроба проаналізувати психологічний аспект оцінювання і оцінки у вищій школі не лише з традиційного погляду вироблення критеріїв оцінювання, а в психологічному ракурсі, беручи до уваги вплив цього процесу на студентів і викладачів.

Об'єкт дослідження — процес оцінювання і оцінки у вищій школі

Предмет розмірковування у статті – психологічний аспект оцінювання і оцінки у вищій школі

З позиції кожного учасника хвилюючого процесу виставляння і одержування оцінка виглядає дещо інакше.

Перша дійова особа процесу оцінювання, звичайно, студент. У ракурсі “студент – оцінка” оцінка, на наш погляд, виконує такі важливі функції:

• *визначення рівня знань і вмінь студента.* Зазвичай, студенти сприймають оцінку в цій функції лише тоді, коли викладач користується у

них авторитетом, повагою, є людиною чесною, справедливою, об'єктивною, яка глибоко знає свій предмет і здатна оцінити знання і вміння інших. Ця функція оцінки особливої ваги набирає для студентів, які високо цінують знання, мають добре розвинуті пізнавальні потреби, здебільшого добре вчать. Ця функція оцінки частіше є вагою для студентів старших курсів, що ставляться до навчання свідомо;

- *демонстрація можливостей студента*. Контрольна робота, відповідь на колоквиумі, заліку, іспиті змушує студента напружитись, мобілізувати свої ресурси як в психологічному плані, так і в плані володіння знаннями та вміннями з певних предметів. Ця функція оцінки є важливою як для студента, такі для всіх інших учасників процесу оцінювання;

- *мотивування студента до навчання*. Зазвичай студенти ще з середньої школи виносять глибоке переконання, що метою їхнього навчання є оцінка. Хоча в кінцевому підсумку така мотивація не є плідною, призводить до перекручення справжнього сенсу навчання, перетворюючи знання з мети навчання на засіб одержання оцінки, але за принципом “краще така, ніж ніякої” є доволі дієвим спонуканням до навчальної діяльності студентів особливо на молодших курсах. Фетишизація оцінки часто підтримується викладачами і батьками, коли вони кладуть оцінку в основу свого ставлення до студентів, виокремлюючи „класи” *відмінників, хорошистів, трійочників, двійочників* тощо, або свої вимоги до них формулюють в “бальній” системі (“Ти можеш/повинен *знати на відмінно/добре*”). Думається, що якби вимога добре вчитися висловлювалася шкільними вчителями, батьками, викладачами у вищій школі в формі “Ти маєш стати *знавцем/фахівцем*”, учням і студентам було б легше формувати насправді плідну пізнавальну мотивацію, що базується на глибокому усвідомленні цінності знання;

- *стимулювання студента до активної пізнавальної діяльності*. Оцінка відіграватиме вагому стимулюючу роль лише тоді, коли вона має для студента мотивувальну силу, коли він розглядає її як засіб отримання вартісних речей, можливостей тощо. Краще, коли позитивна оцінка стає підкріпленням якісних знань, а не негативна – покаранням. З досліджень біхевіористів випливає, що позитивне підкріплення поведінки, яку намагаються виробити, дієвіше за покарання;

- *поглиблення знань, зменшення “білих плям” та “проваль” у знаннях студента*. Примусити себе вчити матеріал послідовно, методично опановуючи тему за темою, важко навіть свідомій дорослій людині. Домоклів меч оцінки спонукає, якщо не відразу, то хоч перед іспитом “залатати” дірки в знаннях. Часом, вивчаючи певний матеріал “для складання”, студенти зацікавлюються, знаходять відповіді на запитання, що їх хвилюють, починають глибше розуміти предмет тощо;

• *узагальнення та впорядкування уявлень студента про дисципліну, яку вивчають.* Для того, щоб більш менш глибоко пізнати предмет, слід мати його загальне бачення. Вивчаючи окремі теми, готуючись вряди-годи до семінарських та практичних занять, студенти не можуть скласти цілісне уявлення про предмет навчальної дисципліни. Лише прочитавши весь підручник під час підготовки до іспиту чи заліку, студент має шанс об'єднати свої розрізнені знання та враження в певну цілісність, побачити структуру і систему навчального предмета. Власне лише тоді знання окремих сторін, властивостей, якостей предмета стають зрозумілими. На основі засвоєння загальних закономірностей у студентів врешті може бути сформована здатність розв'язувати проблеми у певній галузі;

• *вплив на самооцінку та рівень домагань студента.* Як відомо ще з праць У. Джемса, успіх суттєво впливає на самоповагу, а відтак на самооцінку та рівень домагань людини. Думається, що оцінка повинна впливати на всі параметри самооцінки та рівня домагань. Висота самооцінки та рівня домагань, особливо у студентів молодших курсів, залежить від оцінок, які вони одержують. Причому, чим вищим авторитетом користується у студента викладач, тим ця залежність виявляється сильніше. Об'єктивна оцінка сприяє виробленню у студентів адекватної самооцінки, оскільки дає можливість студентові побачити себе в дзеркалі викладацького “зворотного зв'язку” та порівняти себе з іншими студентами на доволі прозорій та визначеній шкалі. У цьому плані найефективнішою повинна бути рейтингова (модульно-кредитна) система оцінювання знань студентів, коли оцінювання проводиться в певній нагромаджувальній системі балів за чітко розробленими критеріями. Суму зібраних під час вивчення певного курсу балів, що виставляють за відповідно виконані завдання, студент може порівняти зі стандартною шкалою. У такий спосіб легко визначити свій рівень, а також, знаючи оцінки інших, порівняти свій рівень знань з іншими. І, нарешті, на сталість самооцінки та рівня домагань впливає постійність успіху в навчанні.

Звичайно, було би перебільшенням стверджувати, що між успіхами в навчанні і самооцінкою та рівнем домагань студентів завжди існує міцний і однозначний зв'язок. Вплив успішності навчання на самооцінку студента буде тим більшим, чим особистісно вагомішою, значимою (такою, що сповнена особистісним сенсом та спрямовується ним) є для нього навчальна діяльність. У такому випадку успіхи в навчанні стають мірилом особистих досягнень та впливають на самооцінку та рівень домагань студента;

• *активізація саморозвитку студента.* Усвідомлене ставлення студентів до навчання загалом, що підтримується і спонукається об'єктивною оцінкою, часто відіграє роль каталізатора їхнього саморозвитку. Це, як і в попередній функції, можливо лише за умови, що знання мають для

студента сутнісний сенс і освіченість розглядає він як невід'ємну складову особистого ідеалу;

- *спосіб заявити про себе, завоювати авторитет, обійняти певний статус у групі.* Потреба бути прийнятим в групі, як одна з фундаментальних потреб людини, яка чи не найяскравіше виявляється власне в юності, часто змушує студентів використовувати оцінки як засіб утвердження свого авторитету в групі особливо тоді, коли добра успішність є однією з найважливіших групових цінностей. Тоді навіть боротьба за лідерство в групі відбувається в площині змагання за місце в навчальному рейтингу;

- *знаряддя для налагодження добрих стосунків з батьками та “видобування” від них певних матеріальних благ.* Для більшості батьків успіхи дітей чи не важливіші за власні, принаймні сприймаються як особистісно важливі та цінні. Непоодинокі випадки, коли батьки себе оцінюють за успіхами своїх дітей. Часто батьки оцінки дітей вважають критерієм свого успіху і тому намагаються стимулювати добрі оцінки за допомогою подарунків або матеріальних обмежень своїх чад. Найгірше в такій ситуації те, що, використовуючи навчання як засіб заробітку, студенти перестають бачити його справжню цінність для себе як процесу саморозвитку і вдосконалення: знання з мети діяльності перетворюються на засіб, в рейтингу цінностей з'їжджають на останні позиції;

- *засіб для одержання матеріальних благ (стипендії).* Стипендії (особливо підвищені та іменні, що мають значні розміри), з одного боку, є прообразом зарплати і в цьому плані відіграють позитивну роль, демонструючи студентам, що навчання – це велика робота і вона ціниться, підвищуючи їхню мотивацію до навчання і заохочуючи до активної наполегливої праці. Але, з іншого, як і в розглянутій вище функції, знання з мети діяльності перетворюються на засіб заробітку, втрачають свою самоцінність для студента;

- *цеглинки, для вимоцнення підмуровку майбутнього добробуту (професійного, матеріального, соціального тощо).* Якщо студенти сприймають оцінку власне в такій ролі, то дилема “оцінка – знання” розв'язується на користь оцінки. Тоді студенти можуть вдаватися до різноманітних маніпуляцій (від випрошування, бажання розжалобити викладача до погроз, підкупу, шантажу), аби тільки отримати бажані бали. І знову знання перетворюються на знаряддя, причому лише як одне з можливих знарядь (і не завжди найголовніше);

- *корекція здатності студента до самоаналізу.* В цій функції оцінка здатна виступити лише тоді, коли студент свідомо ставиться до навчання, має розвинуті пізнавальні потреби і поважає викладача, що поставив оцінку, зважає на його думку, орієнтується на його критерії.

Ймовірно, можна знайти і інші функції, що їх виконує оцінка в житті студентів, але описані вище видаються найважливішими.

Тепер спробуємо поглянути на оцінку з позиції викладача. Тут оцінка може відігравати такі ролі:

- *контроль за засвоєнням навчального матеріалу студентами.* Тут важливо, щоб викладач певним чином оцінював роботу студентів протягом семестру і вимоги під час поточного оцінювання та на іспитах (заліках) були однаковими, справедливими, виваженими, реальними, відомими та зрозумілими студентам. Бажано, щоб критерії, за якими виставляються оцінки, були подібними у всіх викладачів. Зле, коли студенти поділяють викладачів на “добреньких” і “злючих драконів”. Важливо, щоб весь спектр оцінок був в арсеналі викладача. Інколи трапляються викладачі, які оцінюють знання студентів лише в межах “відмінно” – “добре”. Непоодинокі випадки іншої крайності, коли викладач вважає, що на “відмінно” знає лише Господь Бог, сам викладач – на “добре”, а простий смертний студент – не більше як на “задовільно”. Кожен оціночний бал повинен бути просто і однозначно визначений і пояснений. Тоді студенти знають, “за що і скільки” вони можуть отримати, їм легше давати собі раду з навчанням;

- *прогнозування майбутніх професійних успіхів студентів* за потреби дати студентові характеристику або рекомендацію для продовження навчання або для участі в конкурсі на заміщення певної посади (одержання роботи). Тут потрібно бути обережним, адже оцінки студента в навчанні далеко не завжди визначають його здатність до практичної діяльності. Це однаковою мірою стосується як студентів-відмінників, так і трійчників. Як свідчить досвід і історії життя багатьох відомих людей, серед успішних людей є достатньо як тих, що були відмінниками в школі та у вищому навчальному закладі, так і тих, що ледь-ледь справлялися з навчанням;

- *зворотний зв'язок зі студентами.* За допомогою оцінок викладач може не лише контролювати процес навчання, а й давати студентам інформацію про своє ставлення до їхньої роботи, про те, чи достатньо зусиль вони докладають для опанування того чи іншого предмета, що б варто було покращити в їхній діяльності тощо;

- *один з показників контролю за роботою викладача.* Дуже небезпечно робити оцінку критерієм якості роботи викладача: однаковою мірою зле, коли низькі та незадовільні оцінки вважають показником вимогливості викладача чи середній бал оцінок студентів розглядають, як мірило ефективності його роботи. Це може спонукати викладача до необ'єктивності, змушувати виставляти студентам ті оцінки, які б представили його в бажаному світлі, влаштовували керівництво;

- *матеріал та критерій самооцінки і самоконтролю за ефективністю своєї роботи.* Ця функція виконуватиметься лише за умови, коли викладач,

по-перше, здатний оцінювати знання та вміння і студентів об'єктивно; по-друге, не схильний до екстернального локусу контролю (не перекладає всю відповідальність за те, що відбувається, на інших). Навряд чи діяльність викладача буде ефективною, якщо він всі успіхи і поразки студентів пов'язуватиме лише із собою і лише оцінками своїх студентів вимірюватиме професійну самооцінку. Для самоконтролю ефективності діяльності важливо, щоб викладач виявляв тенденцію успішності студентів і, якщо вона знижується на всіх потоках, з якими працює викладач, пошукав причини не лише в гіршому наборі студентів, а передусім у змісті курсу або методиках його донесення до слухачів;

- *спосіб завоювання авторитету (у студентів, колег, адміністрації)*. Ця функція процесу оцінювання може мати як позитивну, так і негативну сторони. У позитивному плані ця функція спонукає викладача виробляти стійку, ефективну, досить жорстку, але реалістичну та об'єктивну систему критеріїв оцінювання і без жодних винятків керуватися нею. Тоді викладач має авторитет як у колег, так і у студентів як людина справедлива і вимоглива. Якщо ж викладач намагається заробити позитивне ставлення студентів явно завищуючи оцінки, то авторитету у колег він зазвичай не має. Понадмірна необгрунтована вимогливість у виставленні оцінок, а тим більше необ'єктивність і схильність керуватися в оцінюванні не рівнем знань студента, а “позанавчальними” критеріями (хтось попросив, за хабар тощо) згубно впливають на авторитет викладача у студентів і колег. Зазвичай таких викладачів або бояться, або зневажають, повагою вони не користуються;

- *спосіб показати своє ставлення до студентів*. У цій функції оцінка відіграватиме позитивну роль лише тоді, коли:

- буде об'єктивною, відповідатиме справжньому рівню знань і не зачіпатиме особистості студента;
- заохочуватиме студентів до активнішої праці, “планувати завтрашній успіх”.

Зниження оцінки, зазвичай, рідко стимулює активність студентів. У студентів з високою самооцінкою занижена оцінка викликає супротив, образу, бажання помсти. Студенти з низькою самооцінкою лише ще раз її підтверджують для себе, в черговий раз переконують самих себе, що ресурси їхні низькі, отже, намагатися щось робити не варто;

- *чинник впливу на мотивацію студентів до вивчення певної дисципліни та навчання загалом*. Оскільки оцінку виставляє не предмет, а конкретна людина, яка його викладає, а чужих людей інші оцінюють, зазвичай, за результатами дії, а не за мотивом, то за загальновідомим ефектом перенесення на інформацію ставлення з інформатора отримуємо доволі просту залежність. Справедливий, викладач, що об'єктивно оцінює знання студентів, вже цим великою мірою мотивує студентів до вивчення предмета,

який він викладає (подобається викладач – подобається і предмет, студенти вивчають його за власним бажанням, а не з примусу).

Отже, оцінка, як переважна більшість явищ, має і позитивні, і негативні сторони і функції. Навчальний процес, який передбачає надання студентам певної кваліфікації і мусить завершуватися видачею сертифікату, який інформує працедавців про певний рівень знань і вмінь володаря (і є запорукою правдивості цієї інформації), без оціночних балів відбуватися не може. З огляду на це потрібно намагатися максимально зменшувати негативний вплив оцінки на навчальний процес і використовувати її позитивні функції.

STUDENT ASSESSMENT IN HIGHER EDUCATION: PSYCHOLOGICAL ASPECT

Sophia Hrabovska

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA-79000 L'viv, Ukraine*

This article is devoted to the psychological analysis of student assessment issue and motivational aspects of the assessment effect on the education process in higher school. The author considers the influence of the assessment on the student and teacher activity and suggests practical recommendations, which help to prevent negative impact of evaluating process and make it psychologically safe and effective.

Key words: student, teacher, grade, assessment, motivation.

ОЦЕНКА В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ РАКУРС

София Грабовская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
ул. Дорошенка 41, 79000 Львов, Украина*

Статья посвящена психологическому анализу проблемы оценивания и мотивационным аспектам влияния оценки на процесс обучения в высшей школе. Рассматривается влияние оценки и оценивания на деятельность как студентов, так и преподавателей, акцентируется внимание на том, что это влияние неоднозначно, даны некоторые практические рекомендации, как избежать негативного действия процесса оценивания и сделать этот процесс психологически безопасным и эффективным.

Ключевые слова: студент, преподаватель, оценка, оценивание, мотивация.

Стаття надійшла до редколегії 11.06.2008

Прийнята до друку 09.10.2008